

Ricz Judit

Paradigmaváltás a fejlődés-gazdaságban

A szerző kutatásaiban az urbanizációs válság vizsgálatával foglalkozik a fejlődő országokban. A témát fejlődés-gazdaságtani problémaként közelíti meg. Ennek megfelelően jelen cikkben – háttér tanulmányként – a fejlődés-gazdaságtani elméleteket tekinti át újszerű megközelítésben: azt vizsgálja, hogy az állam milyen szerepet tölt be az egyes fejlesztési modellekben, és milyen jövő áll ezen tudományág előtt. Bemutatja, hogyan változott a tudományos gondolkodás a fejlődés értelmezését illetően, majd felvázolja egy interdiszciplináris, újradefiniált fejlődés-gazdaságtan szükségességét és lehetőségét.

A fejlődés-gazdaságtan alkalmazott tudomány, melyet a politikusok, elméleti kutatók, gyakorlati szakemberek egyaránt formáltak. Az elmúlt több mint fél évszázadban alapvető változások figyelhetők meg a fejlődés-gazdaságtan főirányú elméleteiben, a politikai következtetéseikben és a gyakorlati alkalmazásban. Az elméletek terén egy jelentős paradigmaváltás¹ már lejátszott az 1960-70-es években, míg manapság újabb nagy változásoknak lehetünk szemtanúi. Egyes szerzők² már a 70-es évek végétől, de a 80-as, 90-es évektől napjainkig még többen azt az álláspontot képviselték, hogy a fejlődés-gazdaságtan mint tudományág veszít jelentőségéből, ill. megszűnőben van. Ezzel szemben a magam részéről azt a nézetet kívánom alátámasztani, mely szerint a 80-as években és ma is változások zajlottak, zajlanak le ebben a tudományban, de annak létjogosultsága nem szűnt meg. Azzal azonban egyetértek, hogy a már 70-es, 80-as években lejátszott gyökeres változások, paradigmaváltás után, a 90-es évek közepétől kezdve napjainkig újabb fordulat figyelhető meg.

A fejlődés-gazdaságtannak mint alkalmazott tudományágnak szükségszerűen alkalmazkodnia kell a változó világ kihívásaihoz, és válaszolnia kell a gyakorlati kudarcokra. Az elmúlt 50 év fejlesztési kísérleteiben sok kudarc és negatív példa található, talán több mint pozitív. A különböző fejlesztési politikákban azonban várhatóan a jövőben is további forrásokat fognak felhasználni (sőt várhatóan még többet fordítanak majd különböző fejlesztési célokra) a múltbeli kudarcok ellenére. A fejlődés-gazdaság-

Ricz Judit Ph.D.-hallgató a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudomány Karán. E-mail: judit.ricz@econ.unideb.hu. A tanulmányhoz fűzött hasznos megjegyzéséért köszönet illeti Mustó Istvánt és Láng Esztert. A fennmaradó hibák a szerzőt terhelik.

¹ A paradigma fogalmát Kornai (1999:586) definíciója alapján használom. E szerint paradigmaváltásról van szó, ha a korábbi paradigmához képest „lényeges” változás következik be a „rejtvény” vizsgálatába bevont jelenségek körében, az alkalmazott fogalmi apparátusban vagy a használt módszertanban.

² Seers, 1979: „The birth, life and death of development economics”; Hirschman, 1982: „The rise and decline of development economics”; Bose, 1987: „the requiem of development economics”; Frank, 1991: „the crisis of development thought” (in Szentés 2002:31–33).

tan eddigi története során mindig alkalmazkodott, reagált a való világ változásaira és a gyakorlati kudarcokra. Egy ilyen változási folyamat zajlik ma is, melyet elhamarkodott lenne a tudományág leáldozásával azonosítani. Megfelelő szemléletváltásra van szükség. Nemcsak az eddigi területi relevanciát, hanem a *tartalmat* és az unidiszciplináris kereteket is tágítani kell, ugyanakkor mind az eddig elért tudományos elméleti eredményekre, mind pedig a gyakorlati tapasztalatokra támaszkodni kell.

Elmélettörténeti áttekintés

Nem könnyű rendszerezett áttekintést nyújtani a fejlődés-gazdaságtan elméleteiről, hiszen egy viszonylag új és gyorsan fejlődő tudományágról van szó, melyben nem mindig lehet egyes kutatókat egyértelműen azonos irányzatba, generációba besorolni. Az elmúlt ötven évben a főbb képviselők mind hatottak egymásra, reagáltak egymás munkáira, és így alakultak, változtak az elfoglalt álláspontok is.

Todaro és Smith (2003) négy megközelítést különböztet meg a klasszikus fejlődés-gazdaságtani elméletek között. *Meier* (2001) és *Dorn* (1998) két generációt különít el. *Szentes* (1999) négy szakaszra bontja az 50-es évektől napjainkig eltelt időszakot, míg *Stöhr és Taylor* (1981) az elméleteket aszerint csoportosítja, hogy azok a fejlődést felülről irányított vagy alulról kiinduló folyamatként kezelik.

A korábbi elméleteket, nézeteket a magam részéről szintén két nagy csoportba sorolom. A két csoportnál szintén előfordulhat – az időbeli átfedéseken túl –, hogy egyes képviselő ide is, oda is besorolható, de ennek ellenére egy-egy paradigmát alkotnak. A két csoporton, paradigmán belül alcsoportok, iskolák, irányzatok különíthetők el.

Vizsgálatom szempontjából fontos kiemelni, hogy a fejlődés-gazdaságtan a tudományág történelme során mindig kölcsönös kapcsolatban állt az alkalmazott gazdaságpolitikákkal. Ennek tükrében a különböző irányzatok nemcsak nevekhez, de a világ különböző régióihoz köthetők. Így az összefoglaló munkákban gyakran előtérbe kerülő angolszász irodalom mellett legalább olyan fontos szerepet (ha nem fontosabbat) tölthetnek be a fejlődő országokban kialakult irányzatok, iskolák. Bár a fejlesztéspolitikákra legnagyobb hatással bíró nemzetközi szervezetek (pl. WB, IMF, WTO) jellemzően angolszász befolyás alatt álltak, az egyes országokban, régiókban alkalmazott gazdaságpolitikákat a helyi fejlődés-gazdaságtani irányzatok jelentősen befolyásolták.

Nem célozom részletes elmélettörténeti áttekintést nyújtani: a kutatási témám szempontjából közelítem meg az egyes paradigmákhoz tartozó közös nézeteket, és a paradigmaváltásokat mutatom be. A fejezet végén annak rendszerezése következik, hogyan változott a tudományos gondolkodás a fejlődés értelmezését illetően. Az új paradigma kialakulását a korábbi elméletek gyakorlati alkalmazásának kudarcain kívül az újonnan megjelent társadalmi, gazdasági kihívások (többek között a globalizáció) is sürgetik.

A fejlődés-gazdaságtan kialakulása

A gazdagság, jólét, fejlődés vizsgálata már a kezdetek óta a közgazdaságtan központi témája. A második világháború után, a gyarmati birodalmak összeomlásának és új, szuverén államok születésének idején az Észak és Dél közötti fejlettségbeli különbségek növekedése még látványosabbá vált (*Meier 2001*).

Ennek hatására a közgazdászok és más társadalomtudósok egy csoportja megkérdőjelezte a nemzetközi kereskedelem, a komparatív előnyökön alapuló specializáció kölcsönösen előnyös voltát. Megjelentek a főirányú közgazdaságtantól elkülönülő fejlődés-gazdaságtani és az ennél átfogóbb interdiszciplináris fejlesztéstudományi ágak. Ezek eredetileg csak a fejlődő országok elmaradottsági problematikájával foglalkoztak, azt „speciális esetnek” tekintették (*Szentes 1999*).

A fejlődés-gazdaságtan a szabad piaci alapokon álló mainstream közgazdaságtannal szemben alakult ki, a kezdeti gyakorlati, gazdaságpolitikai kísérletek nyomán. Tagadta a hagyományos felfogást, az uralkodó közgazdaságtani paradigmát, mely szerint a források leghatékonyabb elosztási formája a szabad piac. Ehelyett azt állította, hogy a szabad piac a gazdag országoknak kedvez, és az országok közötti egyenlőtlenségek felszámolására állami beavatkozás kell. A figyelem középpontjába a gazdasági tervezés és a fejlődés autark jellege került (*Lal 1998*).

A gazdasági világválság idején a nemzetgazdasági menedzsment tapasztalatai, majd a második világháború alatti hadigazdálkodás és a háború utáni Nyugat-Európa újjáépítését szolgáló Marshall-terv sikere következtében általánosan elfogadottá vált az állami beavatkozás, az állami szektor terjeszkedése. A szocialista országok propagandája és a kormányok közötti segélynyújtások európai tapasztalatai csak erősítették azt a meggyőződést, hogy az állam a fejlődés motorja lehet (*Waelbroeck 1998*).

A fejlődés-gazdaságtan kialakulásának mérföldköveként az indiai kísérletet szokták említeni. Ugyanakkor a világ számos országában, egyidejűleg, de részben egymástól függetlenül kísérletek zajlottak a mainstream közgazdaságtantól eltérő fejlesztési utak keresésére. Ide sorolhatók a kelet-ázsiai országok (pl. Szingapúr, Tajvan, Korea) sikereiből próbálkozásai, de történtek kísérletek egyes afrikai országokban, valamint számos dél-amerikai országban, ahol azonban a sikerek nagyon mulékonyak voltak. Külön tanulmány témája lehetne, hogy mi az oka a kelet-ázsiai és indiai „sikersztoriknak”, valamint a világ más tájain bekövetkezett kudarcoknak, múltó sikereknek.

Az első generáció – az államvezérelt fejlődés paradigmája

Egyetértek *Meierrel* (2001), aki két generációba sorolja az eddigi fejlődés-gazdaságtani elméleteket, képviselőket, és magam is ezt a felosztást követem, annál is inkább, mert *feltételezésem szerint ezek elkülönülő paradigmát alkotnak*. Az első generációs modellek fő jellemzője az állam középpontba állítása, míg a második generációs elméletek a szabad piac szerepét hangsúlyozzák. Napjaink irányzata az első két generáció bizonyos elemeinek ötvözésére, szintézisére törekszik.

Az első generációs elméleteken belül is kialakíthatók csoportok, melyek között eltérések lehetnek a probléma értelmezésének részleteiben és/vagy az adott elméleti válaszokban, továbbá a levezetett gyakorlati alkalmazásban, politikákban is, *mégis egyazon paradigmához tartoznak*.

A fejlődés-gazdaságtan első generációját (1950–75) nagy átfogó elméletek jellemzik, melyek többnyire általánosan alkalmazható megoldási recepteket javasoltak a fejlődés elősegítésére, valamint a fejlett országok utolérésére. A megoldási javaslatok egytől-egyig a piac visszaszorítására és állami beavatkozásra épültek, *államilag vezérelt fejlesztési stratégiák* a jellemzőek (*Meier 2001*).

Az első generáció képviselői jellemzően elfogadták azt az állítást, hogy minden fejlett ország fejletlen volt valaha, és a szegény országoknak a fejlett országok által felrajzolt fejlődési utat kell bejárniuk. Abból indultak ki, hogy a fejlődő országok nem rendelkeznek megbízható árrendszerrel, korlátozott a helyi vállalkozói kedv, és nagy strukturális változtatásokra van szükség. A kormányzatot jelölték meg, mint a változások központi szereplőjét. A fejlesztő állam kormányzata számára tett ajánlások a tőkefelhalmozás ösztönözését, a munkaerő-kihasználtság javítását, erőltetett iparosítási politikákat tartalmaztak. A fizetési mérleg szorításán importhelyettesítéssel és az erőforrások központi elosztásával szándékoztak javítani (programozás és tervezés). Ezen ajánlások következményei lettek a nagy infrastrukturális beruházások, melyeket az állam hajtott végre (de ezeket később sok kritika érte hatékonysági szempontból). A fent leírt javaslatok miatt hívják ezt a megközelítést tőkealapú, avagy tőkefundamentalista irányzatnak is (Todaro – Smith 2003:112).

A fejlődés-gazdaságtan az 50-es évek elején sokkal magabiztosabb irányzat volt, mint ma, és bár határozottan elkülönült a főirányú közgazdaságtantól, az elképzeléseinek hátterében többnyire a főirányú növekedésméletei álltak. A gazdasági elemzés korabeli „modern” technikáit alkalmazták, különösen az input-output elemzéseket, a dinamikus programozást és a növekedési modellek szimulálását.

A népesség növekedése miatt a GDP növekedési rátájának gyors emelése kapott hangsúlyos szerepet. A (fizikai) tőkefelhalmozás volt a modellek központi hajtóereje, mely mögött a Harrod – Domar-féle feltétel állt³. A növekedési számvitel (*growth accounting*) is a tőke hozzájárulását hangsúlyozta a növekedéshez. A gazdasági növekedés Solow-féle tényezőkre való visszavezetése a tőke- és munkatényezőt tartalmazta endogén változókként, a maradékot pedig a technológiai fejlődés exogén tényezőjével magyarázta.

Az első generációs fejlődés-gazdaságtani modellek hátterében az egyensúlyi növekedési pálya⁴ (unilineáris gazdasági növekedés koncepciója) és a tőkefelhalmozás áll. Ezek a modellek mind erős állami beavatkozást hangsúlyozó politikai következtetésekhez vezettek. A piaci kudarcok elkerülésére az erőforrások elosztásának központi koordinációját javasolták. A jóléti gazdaságtan és a strukturalista iskola is elméleti háttérrel nyújtott a piaci kudarcok korrigálására irányuló kormányzati beavatkozásoknak.

Az első generációs elméletek két szélsőséges irányzata a belső okokat és struktúrákat hangsúlyozó gazdasági növekedést és társadalmi modernizációt középpontba állító irányzat⁵, valamint a külső körülményeket, függőséget hangsúlyozó, és ezáltal befelé fordulást, elzárkózást javasoló megközelítés⁶ (Szentés 1999). A földrajzi elkülönülést tekintve kiemelendő a latin-amerikai iskola, melyet Raúl Prebisch⁷ neve, a CEPAL intézménye, valamint a dependenciaelmélet fémjeléz. De további kutatók és a nevük által is-

³ Mely leegyszerűsítve megfogalmazva annyit mond ki, hogy a gazdasági növekedés feltétele a (fizikai) tőkeállomány növekedése.

⁴ Bár eltérő elméletek születtek a kiegyensúlyozott, ill. kiegyensúlyozatlan növekedésről, egy adott növekedési pályát szinte minden képviselő feltételezett, és implicit módon a fejlődést a gazdasági növekedéssel azonosították.

⁵ Az említett irányzatok részletes bemutatása túlmutat ezen esszé keretein, de a fő képviselőkre érdemes itt utalni: Rostow, Kuznets, Lewis, Hirschman, Chenery, Myrdal.

⁶ Főbb képviselők: Prebisch, Amin, Baran, Sweezy, Emmanuel.

⁷ (Prebisch 1959)

mertté vált irányzatok, mint a franciaországi Francois Perroux⁸, az afrikai Samir Amin⁹, Arghiri Emmanuel¹⁰, valamint Immanuel Wallerstein¹¹ új világszemlélete is mind jelentősen hozzájárultak a tudományág alakulásához.

Az államvezérelt fejlődés támogatói pesszimista következtetéseket vontak le a fejlődő országok nyersanyagexport-kapacitásáról, és az exportvezérelt fejlődés folytatásáról. Optimisták voltak azonban az állami szektor kibővítése és a kormányzati politikák révén elérhető fejlődés tekintetében. Ez a külső pesszimizmus és belső optimizmus jellemezte a fejlődés-gazdaságtan első generációs kutatóinak a gondolkodását.

E generáció szlogenjei: kitörni a Nurkse nevéhez fűződő „szegénység ördögi köréből”¹², és teljesíteni a Rostow-féle „felszállás” (*take-off*) feltételeit (Meier 2001:14–15, Szentés 2002:184–185).

A kormányzati beavatkozások kedvezőtlen tapasztalatait a 60-as évek végétől kezdve erősen bírálták. A kritikusok¹³ kiemelik a mezőgazdaság elhanyagolását, az importhelyettesítő iparosítás kedvezőtlen hatásait, az állami vállalatok hatékonysági veszteségeit és a költségvetési hiányok halmozódását, melyek az alkalmazott gazdaságpolitikák tarthatatlanságához vezettek. További kritika, hogy az első generációs modellek nem voltak tekintettel az empiriára, sőt egyes esetekben tartalmilag is inkonzisztensek voltak (Todaro – Smith 2003). Ugyanakkor a fejlődés-gazdaságtan mint tudományág lendületesen fejlődött, de a főirányú közgazdaságtan keretein kívülre került.

Az irodalomban általános az a nézet, hogy az elmaradott országokban a tervezés sokkal kiterjedtebb, bonyolultabb és kockázatosabb, mint a fejlett országokban, mégis sokkal elfogadottabb (Lewis 1955:84). Ennek magyarázatául az angolszász irodalomban a túlzott nacionalizmust, és az „elmaradottságtudatot” szokták emlegetni (Meier 2001). Ez a megközelítés nem veszi figyelembe, hogy a fejlődő országokra alapjaiban eltérő állam-, ill. nemzetfejlődés jellemző. (Implicite feltételezik, hogy minden országnak ugyanazt a fejlődési utat kell bejárnia.) A fejlődő országok többségében nincsenek meg a nemzetállamnak és a demokráciának azok a történelmi gyökerei, melyet az európai és általában a „nyugati” tudósok adottnak feltételeznek. Az állami tervezés kiterjedését a „diktatórikus kényszer”, és nem a „nacionalista gazdaságpolitika” eredményezte.

A 60-70-es években azonban az ipari programozás és az átfogó tervezés hiányosságai akut problémává váltak („a tervezés krízise”). A kritikák ekkor a kormányzati kudarcokat hangsúlyozták, mely alatt a tervezés hibáit, a nem megfelelő informáltságot és hiányos erőforrásokat, az intézményi gyengeségeket és a bürokrácia hiányosságait értették. A piaci kudarcokról, amit kormányzati beavatkozással akartak korrigálni, áttevődött a hangsúly a kormányzati kudarcokra (mint ártorzulások: bér, kamatláb és a valutaárfolyam torzulásai). A kritikusok jellemző szlogenje: *helyes árakra van szükség.*

Bauer (1987), a paradigmaváltás egyik úttörője, az államvezérelt fejlődés modelljének heves kritizálásával már a 70-es években az akkor általánosan elfogadott tévhitek,

⁸ Magyarul megjelent munkája (Perroux 1972).

⁹ (Amin 1976)

¹⁰ (Emmanuel 1972)

¹¹ Magyarul megjelent munkája (Wallerstein 1983).

¹² További szlogenek, elméletek: a Lewis-féle korlátlan munkakinálat, Rosenstein – Rodan „nagy lökés” politikája, Singer kiegyensúlyozottnövekedés- és Hirschmann kiegyensúlyozatlanövekedés-elmélete, Leibenstein „kritikus minimum (keresleti) szintje”, a kitörni az „alacsony jövedelmi csapdából” (Meier 2001; Szentés 1999).

¹³ A teljesség igénye nélkül a legjelentősebb idetartozó kutatók: Bauer, Lal, Little, Balassa, Bhagwati, Krueger.

mint a szegénységi csapda, a központi tervezés és a nagy állami beavatkozások szükségessége ellen emelt szót.

Az első generáció ideje alatt mind az elméletek, mind a gyakorlati alkalmazások a fejlett országokra jellemző adottságokból indultak ki, melyek azonban nem teljesültek a fejlődő országokban. A Marshall-terv működött Európában, mert a segélyeket kapó európai országok mind rendelkeztek a szükséges strukturális, intézményi és magatartási feltételekkel ahhoz, hogy a pótlólagos tőkével magasabb kibocsátási szintet érjenek el (pl. jól integrált áru- és pénzpiacok, fejlett közlekedési, szállítási infrastruktúra, jól képzett munkaerő, motiváció az újjáépítésre, hatékony kormányzati bürokrácia). Ugyanezek a feltételek azonban nem teljesültek a fejlődő országokban, így ott egy hasonló kezdeményezés sem tudott volna hasonló eredményeket elérni.

További kritika az elméletekkel szemben, hogy az unilineáris fejlődési koncepció nem veszi figyelembe, hogy a mai fejlődő országok egy mélyen integrált, komplex nemzetközi rendszer részei, melyben a legjobb és legátgondoltabb fejlesztési stratégiák is megbukhatnak a kormányzatok hatásterületén kívül eső külső erők következtében (Todaro – Smith 2003).

A második generáció – a szabadpiaci fejlődés paradigmája

A fejlődés-gazdaságtan „konvencionális” felfogása a kormányzati beavatkozás szükségességét hangsúlyozta annak feltételeként, hogy a harmadik világ országai felzárkózhassanak a fejlett világhoz. A közgazdászok a piaci kudarcokat okolták a lemaradásért, és nem vették figyelembe a kormányzati kudarcok által okozott veszélyeket. Bár egyesek¹⁴ már a két világháború között a rámutattak a központi tervezésen alapuló szocializmus megvalósíthatatlanságára, mégis az 50-es években pozitív megítélés jellemezte a tervezés szerepét a fejlődés folyamatában. A fejlődés-gazdaságtani szabadpiaci paradigma a 70-es évek végén, majd a történelmi események a 80-as évek végén (a kelet-európai kommunizmus és a Szovjetunió összeomlása) visszavonhatatlanul az államvezérelt fejlesztés politikák csődjét jelentették (Dorn 1998).

A 70-es években a külső világ gazdasági tényezők szerepe felerősödött (ld. olajárrobbanás, világ gazdasági válság), és nyilvánvalóvá vált, hogy a „speciális eset” felfogás nem tartható, hiszen a fejlett országokban is problémák vannak a gazdasági növekedéssel, ott sem működik az „önfenntartó növekedés” elmélete. Új kihívásokkal nézett szembe a fejlődés-gazdaságtan is, a strukturális, intézményi tényezők előtérbe kerültek, és a globális probléma felfogás terjedt el (Szentés, 1999:692).

A fejlődés-gazdaságtan ún. második generációja a neoklasszikus közgazdaságtan¹⁵ újraszületésének idejére tehető (1970-es évek közepe), és neoklasszikus, neoliberális alapokon nyugvó reális (sötét) jövőkép jellemezte, szemben az első generáció pozitív, utópisztikus jövőképeivel, nagy, általános érvényű elméleteivel és általános fejlesztési stratégiáival (Meier 2001).

¹⁴ Ld. von Mises, L. és von Hayek, F. A. álláspontját a kalkulációs vitában. Utóbbi magyarul is elérhető tanulmánya: (von Hayek 1995).

¹⁵ Érdemes megjegyezni, hogy a fejlődés-gazdaságtanban neoklasszikus jelzővel illetnek minden piacbarát elméletet. A közgazdaságtan főirányában a neoklasszikus jelző a 70-es években, Hicks és Samuelson nevével fémjelzett neoklasszikus szintézisére utal, míg a 90-es évek óta az újklasszikus közgazdaságtani paradigma (a Lucas, Mankiw nevéhez fűződő irányzat) már a közgazdaságtan főirányának tekinthető, az „új mainstream”.

Harberger¹⁶ szerint a közgazdaságtan hasznos a fejlődő országok kormányai számára, és ez alatt a neoklasszikus elemzési eszközöket értette. A második generáció képviselői új célt fogalmaztak meg: nemcsak az árakat kell kiigazítani, de helyes politikákra van szükség. A fejlettségbeli különbségek oka ezek alapján nem a különböző kiinduló állapotokban keresendő, nem is a szegénység örökösi körében, hanem a rossz politikákban. A neoklasszikus közgazdaságtan univerzális érvényességét hangsúlyozták, szembeállítva az első generáció „speciális eset” felfogásával.

A neoklasszikus ellenforradalom központi érvelése az volt, hogy az alulfejlettség oka az árak torzulásából eredő rossz erőforrás-allokáció, és a túlzottan aktív fejlesztő államok beavatkozásai. Az államvezérelt paradigma kritikái szerint a túlzott állami beavatkozások lassítják a gazdasági növekedés ütemét. A neoliberális nézetek szerint a kompetitív szabad piacok, a privatizált vállalatok, a szabad kereskedelem, a szabad tőkeáramlások és a kormányzati beavatkozások, korlátozások megszüntetése a gazdaság hatékonyságának növekedéséhez vezet, és ezáltal ösztönzi a gazdasági növekedést. Azaz, a fejlődő országok elmaradottságának oka nemcsak a történelemben (gyarmatosításban) és a kezdeti adottságokban keresendő, hanem a túlzott kormányzati beavatkozások, a kiterjedt korrupció és a gazdasági ösztönzők hiánya is jelentősen hozzájárult ahhoz. Ebből vezették le azt a következtetést a második generáció képviselői, hogy a szabad piac oldja meg a problémákat.

A szabad piac hatékonyságának alátámasztására az ázsiai küszöbországok gazdasági sikereit, valamint a latin-amerikai kormányzati beavatkozások kudarcait hozza fel példaként Meier (2001:19). Amennyiben a befelé forduló gazdaságpolitika külkereskedelmi liberalizációval való felváltását értjük az ázsiai sikerek alatt, akkor elfogadhatjuk ezt a nézetet, de az ázsiai gazdaságpolitikákra való tekintettel a piaci viszonyokba való erős állami beavatkozás a jellemző.

A szabadpiaci fejlődési paradigma a piaci mechanizmusok szerepét hangsúlyozta a fejlődésben, pénzügyi stabilizációt, gazdasági nyitást (kereskedelmi deregulációt) és az állami szerep csökkentését, privatizációt javasolt. Ezen paradigma legjellemzőbb képviselői az IMF és a WB voltak, valamint az előírások megtestesítése a Williamson (1990) nevéhez fűződő, Washingtoni konszenzus¹⁷ néven elterjedt ajánlás csomag.

A paradigmaváltás következtében a fejlődés-gazdaságtan megszűnt önálló tudományág lenni, a neoklasszikus közgazdaságtan alkalmazott tudományává vált, ismét bekerült a mainstreambe. Az első generációs aggregált modellekkel szemben mikroökonómiai tanulmányok születnek (termelési egységekre és háztartásokra), erősen specializált alkalmazások, konkrét politikai következtetésekkel.

A neoklasszikus paradigma három fontos irányzatra bontható, ezek: a szabadpiaci megközelítés, a közösségi választások irányzata¹⁸, valamint a legújabb, a következő paradigmához átvezető irányzat a piacbarát megközelítés (Todaro – Smith 2003:128–129).

A szabadpiaci elemzők szerint a piac az erőforrások elosztásának leghatékonyabb formája. Az elméletek abból indulnak ki, hogy a szabad verseny hatékony, ha nem is tökéletes, és a technológia szabadon elérhető és majdnem költségek nélkül alkalmazható, az informáltság is tökéletes, és az információ közel költségmentesen megszerezhető.

¹⁶ Harberger idézi Meier (2001:17): „Economics is good for the governments of the developing countries.”

¹⁷ Magyar nyelvű összefoglalása (Lányi 2000).

¹⁸ A közösségi választások elmélete az új politikai gazdaságtan előfutárának tekinthető.

Ilyen körülmények mellett bármilyen kormányzati beavatkozás torzulásokhoz vezet. A szabadpiaci elemzők nem vették figyelembe, hogy a fejlődő országok piaci más tulajdonságokkal jellemezhetőek, mint amiket az elmélet feltételezett.

A második generációs modellek már a politikák pozitív megközelítését tartalmazták az első generációsokkal szemben, melyekben a kormányzat és döntései exogén tényezőkként szerepeltek. A közösségi választások elmélete, majd az új politikai gazdaságtanként ismertté vált megközelítés továbbmegy a tisztán szabadpiaci irányzatnál, amennyiben azt állítja, hogy a kormányzatok semmit nem tesznek helyesen a köz érdekében, hiszen önös érdekeiket tartják szem előtt. Ebből az érvelésből is a minimális állam követelménye vezethető le. Az új politikai gazdaságtan által középpontba állított jelenségek a tranzakciós költségek, tulajdonjogok, járadékvdátság, közvetlenül nem produktív profitvadász tevékenységek. Arra a következtetésre jutnak, hogy az alulfejlett gazdaságok a kiterjedt, önző és „kizsákmányoló” állam kialakulását segítették elő.

Ennek ellenére a szabadpiaci paradigma keretében jellemzően általános, neoliberais alapokon álló fejlesztési stratégiákat dolgoztak ki a fejlődő országok számára, melyek háttérben a fejlett országok tapasztalatai, a fejlett országokban érvényes (?) piaci mechanizmusok, intézményrendszerek és magatartási szabályok álltak.

A második generációs modellek idején a fejlődő országok közötti különbségek a nemzetközi „összefogás”, a fejlesztési stratégiák ellenére nőttek. Ezért a kritikák hangsúlyozzák, hogy a fejlődő országok piacaira gyakran olyan tökéletlenségek jellemzők, melyek esetében kormányzati beavatkozásokra van szükség a piacok működésének biztosítására (Yusuf – Stiglitz 2001). A piacbarát megközelítés a neoklasszikus elméletek legújabb irányzata, mely a Világbankhoz és közgazdászaihoz áll közel, akik a 80-as években még az előző két irányzat képviselői voltak, de a 90-es években szakítottak a minimális állam elképzeléssel. Elfogadták a kormányzati beavatkozásokat, ha azok a fizikai és társadalmi infrastruktúra kiépítésére, egészségügyi, oktatási intézmények és megfelelő vállalkozói környezet biztosítására irányultak. Ez az irányzat elfogadja, hogy a piaci kudarcok bizonyos esetekben (beruházások koordinálása, környezeti hatások) elterjedtebbek, ill. különböznek a fejlődő országokban. Belátták továbbá, hogy olyan jelenségek, mint a hiányzó és tökéletlen információk, a nem megfelelő képzési rendszer, a méretgazdaságossági externáliák különösen torzítják a fejlődő országok piacainak működését (Todaro – Smith 2003).

A 80-90-es években az új piaci kudarcokat hangsúlyozták, ami a neoklasszikus elemzés módosítására ösztönzött. A tökéletlen piacok, a költséges és nem tökéletes információk, a tranzakciós költségek, növekvő hozadék mellett az erkölcsi kockázat, a dinamikus externáliák, a többszörös egyensúlyi helyzetek és a pályafüggőség mind kiegészítették a hagyományos piaci kudarcokat, mint a közjavak és az externáliák. Az új piaci kudarcok ellen a szelektív állami beavatkozás jelentett megoldást (Meier 2001).

A 90-es években előtérbe kerültek az információs alapú piaci kudarcok, de a koordinációs és a kormányzati kudarcok érve továbbra is fennáll a kormányzati beavatkozások ellen: a túl nagyra nőtt állami szektort csökkenteni kell, és az árrendszer kiigazításra szorul. Mindezekhez a politikák reformját ösztönzik, a helyes politikák a stabilizációt, liberalizációt, deregulációt és a privatizációt tartalmazzák.

Ezen elképzelések álltak az IMF feltételes hitelei, és a WB strukturális kiigazítást ösztönző hitelei mögött. Azt azonban sokáig nem látták be, hogy a helyes árak és politi-

kák megfelelő intézményrendszert feltételeznek, illetve csak a retorika szintjén tulajdonítottak ennek jelentőséget, a gyakorlat változatlan maradt.

Az új paradigma

Az elmélettörténeti áttekintésben bemutatott uralkodó paradigmák jellemzően a két szélsőséges végletnek megfelelő vagy ahhoz közeli álláspontot képviseltek: államvezérelt fejlődés versus szabadpiaci paradigma. Az előbbi a piaci kudarcokat, míg utóbbi a kormányzati kudarcokat emelte ki. Az új generációnak az új piaci kudarcokat, a kormányzati beavatkozások költséghaszon-elemzéseit is figyelembe kell vennie, és a megfelelő állam-piac arányt kell megállapítania, a komplementaritás jegyében. Tulajdonképpen az első és a második generációs elképzelések bizonyos elemeinek szintézisére van szükség, emiatt Todaro és Smith (2003:111) az új paradigmát az „eklektikus” jelzővel illeti.

Az államnak ott kell beavatkoznia, és azt kell előállítania, ahol ez a legjobb megoldás, de nem szabad „túlterjeszkednie”. Továbbra is számos állami funkció marad: az új piaci kudarcok elleni fellépés, a közjavak és meritokratikus javak kínálata, a szegénység csökkentése, a jövedelemelosztás javítása, a fizikai és szociális infrastruktúra javítása, a környezetvédelem (Meier, 2001). *A piac és az állami beavatkozás komplementaritását kell megvalósítani, a társadalmi szinten összesített költségek minimalizálása és a társadalmi szinten összesített hasznok maximalizálása érdekében.* Ezt a kölcsönös függőségi kapcsolatot kell figyelembe vennie a fejlesztési elméletek új generációjának (Adelman, 2001).

A 90-es évektől kezdve a globalizálódó piaci folyamatok egyre intenzívebben lépik át az államhatárokat, és ebben az értelemben a területi szintek egymáshoz való súlyának megváltozása figyelhető meg (a nemzeti szint gyengülése, a nemzetek feletti és más, nemzeti szint alatti szintek – régiók, városok – erősödése). Ezáltal a fejlődés-gazdaságtani gondolkodásban is ki kell terjeszteni az elemzésbe bevont területi szintek körét.

Hirschman¹⁹ hívja fel rá a figyelmet, hogy a fejlődés-gazdaságtanban a „szorító problémák” (pressing problems) kerülnek előtérbe, szemben a választott problémákkal, melyekkel a neoklasszikusok foglalkoztak. Ezek jellemzően ország- és időspecifikus, erősen átpolitizált situációk, melyekben már nem lehet a neoklasszikus értelmezésre jellemzően adottnak venni sem az intézményeket, sem a struktúrákat. Az új generációnak jobban oda kell figyelnie az új nem-piaci kudarcokra és a politikai folyamatokra, és meg is kell értenie azokat. A politikai változások átláthatóságát növelni kell: nemcsak gazdasági, de politikai költséghaszon-elemzésekre, valamint a nyertesek, vesztesek meghatározására is szükség van, és emellett nagyobb figyelmet kell fordítani a tulajdonjogokra, a szerződések betartására, információs problémákra, szervezeti változásokra és az ösztönzőkre²⁰.

A felzárkózásnak egy „új”, fontos korlátja kerül a látótérbe: a társadalmi tőke szükségessége²¹. Társadalmi tőke alatt Collier (1998) egy társadalom belső társadalmi, kulturális koherenciáját és az emberek közötti kapcsolatokat szabályozó normákat és

¹⁹ Hirschmant idézi Meier (2001:36).

²⁰ A North (1992) nevével fémjelzett intézményi közgazdaságtan hatása.

²¹ Gyakran társadalmi képességekről vagy társadalmi infrastruktúráról írnak az irodalomban, de ezeket a fogalmakat többnyire hasonló értelmezésben használják.

értékeket, valamint az intézményeket érti. Nézetem szerint idetartoznak továbbá a társadalom civilizációs, szociális, kulturális, etikai és egyéb értékei, melyek a közgazdaságtanban nem, vagy nehezen számszerűsíthetők, de a gazdasági fejlődés alapját képezik. Ez a weberi felfogás újraelődése, mely szerint a kulturális különbségek hatása alapvető a gazdasági fejlődés tekintetében. Meier (2001:29) meghatározásának megfelelően a társadalmi tőke két részre osztható: civil társadalmi tőkére és kormányzati társadalmi tőkére. A sikeres fejlődés érdekében helyesbíteni kell az intézményekre vonatkozó feltevézéseket, melyeket a nyugati társadalmak adottságaiból, jellemzőiből vezettek le. Ebből a szempontból visszatér a fejlődő országok „speciális esetként” való értelmezése.

Az új paradigma alapfelismerése, hogy a fejlődésnek nincsen formális képlete, általános átfogó elmélete. Ennek ellenére a fejlesztési célokra szánt segélyek, transzferok felhasználási hatékonyságának javítása igényli a megfelelő elméleti háttérrel (Mustó 2004:52). A fejlesztéspolitika háttérében álló tudományág feladata a globalizáció negatív és pozitív hatásaira megfelelően válaszolni, miközben a transznacionális és lokális szintet egyaránt figyelembe veszi. Az egész világra kiterjedő globális problémák tekintetében globális megoldások kellenek, melyek egyre gyakrabban spontán kialakuló transznacionális szabályozást jelentenek (Csaba 2005). A globalizáció következtében egységesülő, világszintűvé váló szabályrendszerrel szemben azonban megtalálhatóak a globalizáció differenciálódás irányába ható erői, melyek keresletet támasztanak a problémák egyéni megközelítésére és a „globalizált intézmények” fejlesztéspolitikáinak újragondolására.

Látható tehát, hogy a 80-as években és napjainkban is jelentős változások zajlottak le a fejlődés-gazdaságtan területén, de megítélésem szerint nem annak létjogosultságát kell megkérdőjeleznünk, hanem *fel kell ismernünk e változásokban a paradigmaváltást*, amely a globalizáció időszakában felgyorsult társadalmi-gazdasági változások következtében szükségszerűen be kellett következnie, nemcsak e tudományágban, hanem a többi társadalomtudományi ágban is. Ezen álláspont alátámasztásához vegyük figyelembe, hogy *a fejlődés-gazdaságtan és a globalizáció közötti hatások kétirányúak*. Egyrészt a fejlődés-gazdaságtan a globalizáció által felerősített, világszinten (országok között) és lokálisan (országokon belül) egyaránt értelmezhető polarizáció ellen próbál fellépni a méltányosság és gazdasági racionalitás alapelveinek mérlegelésével, másrészt a fejlődés-gazdaságtan elméleti alapjain alkalmazott fejlesztési politikák beavatkoznak a globalizáció „spontán” folyamataiba, irányítják azokat, csökkentik, vagy felerősítik az automatizmusok hatásait.

A fejlesztéspolitikai beavatkozások által leküzdendő főbb problémák a fejlődő országokban a városi torzulások, krónikus munkaerőtöbblet, a relatív árak szegények számára kedvezőtlen alakulása, a nők és a gyermekek hátrányos helyzete, a hagyományos szociális hálóként működő jogosultságok megszűnése. Ezek ellen speciális politikákra van szükség, nem elég a jövedelmek általános növekedését ösztönözni. A nemzetközi szervezetek által is támogatott legfontosabb speciális politikák a környezetvédelem, a konfliktuskezelés²² és az adósságmenedzselés köré csoportosíthatók. Nézetem szerint ide kell sorolni az urbanizáció következményeivel foglalkozó politikákat is, és nem csak a következmények szociális-várostervezési szintű kezelésére kell törekedni, hanem azok gazdasági szempontú megoldására is.

²² A konfliktusok elkerülésére irányuló törekvések itt egy politikai cél megvalósítását célozzák gazdasági eszközökkel.

Változások a fogalmak tartalmában²³

Az 1950-es évek óta jelentős változások figyelhetők meg a fejlődés értelmezésében, és az ehhez kapcsolódó elméletek, politikai következtetések terén. Napjainkban közhelynek számít, hogy a fejlődés több mint a GDP (egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson mért értékeinek) növekedése, és, hogy a növekedés mellett a jövedelem elosztása is fontos. Sen (2003) ennél is tovább ment, amikor a fejlődést mint szabadságot értelmezte. A fejlődés ezáltal nem csak monetárisan értelmezhető tényezőket, hanem minőségi értékeket is magában foglal. A növekedés minősége, területi megoszlása, a szegénység csökkentése mellett előtérbe került a környezetvédelem, a tulajdonjogok, az emberi képességek és a személyes szabadság (politikai részvétel, demokratikus jogok) kiterjesztése is.

A fejlesztés céljai kezdetben kizárólag a GDP (egy főre eső, vásárlóerő-paritáson mért GDP) növelésére irányultak, majd előtérbe kerültek a nem-monetáris mutatók és az összetett mutatók²⁴. A 90-es években olyan célkitűzések figyelhetők meg, mint a szegénység leküzdése, a jogosultságok és képességek egyenlőbb eloszlása, majd a fejlődés mint a szabadság értelmezése. A „fenntartható fejlődés” szlogenje az eredeti ökológiai értelmezésen túl gazdasági, társadalmi és politikai jelentést is kapott.

Mindvégig tartja magát az az elképzelés, hogy a gazdasági növekedés háttérében a tőkefelhalmozás áll. Változott azonban a tőke értelmezése: a fizikai tőkét kiegészítette a humán-, majd a tudástőke (Romer 1994). A 90-es években már a *társadalmi tőke* fogalma terjedt el, amelybe beleértik a társadalmon belüli szociális kapcsolatokat és az intézményeket is.

Ezek a változások megfigyelhetők a makroökonómiai növekedés elméleteiben is, a Harrod – Domar-féle elmélettől a Solow-féle növekedési modellen keresztül az új növekedési elméletekig, vagy ahogy Hibbs (2001) nevezi, a növekedési elméletek átpolitizálódásáig.

Az e tanulmányban a leginkább hangsúlyozott változások az *állam és piac viszonyát* érintik. Az 50-es évektől kezdve az államvezérelt fejlesztési paradigmában az állam központi szerepet játszott a gazdasági fejlődésben. A szabadpiaci paradigma azonban a minimális államot célozta, a szabad piaci mechanizmusok generálták a gazdasági fejlődést. *Napjaink paradigmája az állam és piac komplementaritását hangsúlyozza*. Az állam és piac viszonyát a középpontba állított kudarcok, torzulások határozták meg. A fejlődés-gazdaságtan kialakulásakor a piaci kudarcokat okolták a fejlődés elmaradásáért. Az első generációs modellek és politikák kudarcjai azonban a kormányzati kudarcokra irányították a figyelmet. A szabadpiaci paradigma jegyében alkalmazott politikák azonban az új piaci kudarcok kialakulásához és középpontba kerüléséhez vezettek. *Napjainkban az elmaradt fejlődés háttérében az intézményi kudarcokat hangsúlyozzák*.

A politikai szlogenek is jól mutatják az elképzelések változásait: eleinte a „szegénység ördögi köre” jegyében „szegény, mert szegény” magyarázatok jellemzőek. A külső tényezőket és a piaci mechanizmusokat okoló elképzelések a „rossz világgazdasági árak miatt szegény” magyarázatot fogadták el. A kormányzati kudarcokat okoló szabadpiaci

²³ A rendszerezésben alapvetően Meier (2001), ill. Todaro – Smith (2003) megállapításaira támaszkodom.

²⁴ A UNDP által 1990-ben kiadott Human Development Report tartalmazza a Human Poverty Indexet és a Human Development Indexet, valamint később egyéb „gender related” mutatókat is (<http://hdr.undp.org/aboutus/>, a letöltés ideje: 2005.05.25).

paradigma a szegénység okát a „rossz politikákban” látta, míg napjaink legelterjedtebb magyarázata: „a rossz intézmények miatti szegénység”.

Merre tovább?

Az államvezérelt fejlesztési paradigma, bár eleinte sikereket ért el, nem bizonyult fenntarthatónak. A szabadpiaci fejlesztési modellek vegyes eredményeket értek el, de általános recepttel nem szolgáltak az országok közötti fejlettségbeli különbségek csökkentésére. A fejlődés és a fejlesztés új tudományos és intézményesített megközelítésére van szükség.

Napjainkban nem a reformok szükségessége a kérdéses, hanem azok megfelelő megvalósítása egy tökéletlen világban (Krueger 2000). A fejlesztéspolitikák tekintetében a *politikai reformok második szakasza* következik, amely párhuzamba állítható (természetesen nem feltétlenül időben) a rendszerváltás reformjainak második szakaszával²⁵. Az eddigi fejlesztési kísérletek tapasztalatainak hatására a reformok következő szakaszában az ellenőrzött rendszerektől az ösztönzött rendszerek irányába történik elmozdulás: a gazdasági, társadalmi ösztönzők kerülnek a középpontba. Reformokra szükség van, de azok megvalósításának mikéntje és sorrendje a kulcskérdés. Az ördög a részletekben lakik: megfelelő szabályrendszert kell kialakítani, biztosítani kell, hogy az eredmények eljussanak a szegényekhez is.

Gyakran hangsúlyozzák, hogy az első lépcsős reformok (mint az árfolyam-kiigazítás, a kereskedelmi liberalizáció) többnyire „könnyen” megvalósíthatók adminisztratív intézkedésekkel és „kevés” szereplő közrejátszásával. A második lépcsős reformok hosszabb időt vehetnek igénybe, mert összetettebb, lassabb politikai döntéshozatal várható, sokkal körültekintőbb tervezésre és megvalósításra van szükség, illetve valószínűleg nagyobb (politikai, társadalmi) ellenállásba ütköznek (Csaba 2000b). A reformok egymáshoz való viszonya is fontos. Egyes pótlólagos reformok haszna nagyobb lehet, ha más reformok már megvalósultak, de függnek a sajátos helyi intézményi környezettől is (Krueger 2000).

Egyetértés kezd kialakulni abban, hogy megfelelő összetételű, piaci alapú politikákkal és intézményekkel gyorsabb gazdasági növekedést lehetne elérni a fejlődő országokban, és annak velejárója az *életszínvonal emelkedése lenne, beleértve a szegények életszínvonalát* (Harberger 2001). Ehhez hasznosak lehetnek az eklektikus, szintetizáló fejlődés-gazdaságtani ismeretek, amennyiben sem az államvezérelt fejlesztési paradigma, sem a szabadpiaci paradigma önmagában nem hozott megoldást.

Ugyanakkor vannak további témakörök, melyekről még nem született tudományos konszenzus: „big think” kérdések, avagy „hard cases” (Krueger 2000:585–594). Ezek jelentik a fejlődés-gazdaságtan további kutatási agendáját. Az új generáció kutatóinak elemezni kell az ösztönzők és intézmények kapcsolatát, a magatartási válaszokat, a megvalósítás mikéntjét, a reformok fenntarthatóságát, politikai támogatottságát és társadalmi elfogadottságát. Újra kell gondolni a kormányzással, intézményekkel, szabályozási politikákkal kapcsolatos témákat, valamint az erőforrások menedzselésének mikéntjét; a globális és lokális erők kölcsönhatásait; a demográfiai változások követke-

ményeit a környezeti, társadalmi és politikai fenntarthatóság szempontjából; az információ és az újjgazdaság szerepét. A további kutatási témám felől közelítve, megoldásra vár az urbanizációs válság, melynek kezelésére még nincsen általánosan elfogadott konszenzus, bár az kétségtelenül tartalmaz fizikai, jogi és társadalmi infrastruktúrával kapcsolatos témákat. Ezek a témakörök interdiszciplinárisak, a gazdasági, politikai, társadalmi és környezeti kutatások határterületein helyezkednek el, melyek összefogására egy megújult fejlődés-gazdaságtan vállalkozhat.

Következtetések

Válaszoljunk ezek után a dolgozat elején feltett kérdésre, azaz, hogy a fejlődés-gazdaságtan leáldozása, vagy csak újjászületése, paradigmaváltása zajlik-e napjainkban.

Az elmúlt fél évszázadban mind a fejlődés-gazdaságtan elméleti képviselői, mind a fejlesztési intézmények, együttműködések, valamint a fejlődő országok politikusai a szegény országok fejlődésének felgyorsítását célozták tevékenységük során. Egyes „csodáktól” eltekintve összességében elmondható, hogy kísérleteik kudarcba fulladtak. Bár empirikusan bizonyított, hogy az abszolút szegénység (a napi 1 \$-nál kevesebből élők száma) csökkent a világban, ez a jövedelemelosztás egyenlőtlenségének növekedése mellett zajlott le, illetve csak egyes országokra (Kína, India) koncentrált (Chen – Ravallion 2004:23). Mind a világ országai, mind az egyes országokon belül a társadalmak tekintetében polarizálódás figyelhető meg.

Összességében megállapítható, hogy *már nemcsak a fejlődő országok „speciális” problematikájáról van szó, hanem egy általánosan alul-, vagy rosszul fejlett területekkel foglalkozó tudományágról*. A fejlődés nem azonosítható a gazdasági növekedéssel: interdiszciplináris, integrált/komplex megközelítésmódra van szükség. A vita már nem két véglet, a központi tervezés vagy a szabad piac közötti választásról folyik, hanem a kettő megfelelő ötvözéséről. Hasonlóan: már nem a felülről jövő vagy alulról kiinduló tervezés ideológiái között kell választani, hanem meg kell találni a megfelelő ösztönzőket és a megfelelő intézményi kereteket minden szinten. Éppúgy szükség van felső szintű koordinációra, mint alulról jövő kezdeményezésekre, partnerségre, együttműködésre. Már nem a nagy, átfogó és mindenütt, minden problémára alkalmazható modellek alkotása a cél, hanem egy új szemléletmód és eszközrendszer kialakítása, mely a rendszerszemléleten alapszik és a kereteket határozza meg, ugyanakkor segítségül szolgálhat a politikák kialakítása és a döntéshozatal során.

A fejlődés-gazdaságtan első két generációja haladást jelent a fejlődés mint folyamat értelmezésében, sok tisztázatlan kérdés és központi téma azonban még megoldásra vár, ugyanúgy, mint a gyakorlati alkalmazások hatékonyságának javítása: ez a következő generáció feladata.

A fejlesztési témák *komplexitása* tovább nőtt. A fejlődés-gazdaságtani szituációkat ma szorító problémák jellemzik, melyek vagy méltányossági okokból, vagy globális jellegük miatt az egész világot érintik, és amelyek elől a globalizálódó közgazdaságtan kutatói nem térhetnek ki, mint tették azt a neoklasszikus, neoliberális közgazdaságtan idejében. A fejlesztési szituációk átpolitizált jellege kerül a középpontba.

A fejlődés-gazdaságtan ennek ellenére veszélyben van, mivel *kívül került a divatos tudományágak körén*. Amint azonban bemutattam, *a területi és tartalmi relevancia nem szűnt meg*, sőt az elmúlt fél évszázad alatt jelentősen kibővült. Ugyanakkor az egyes ku-

²⁵ A SLIP (stabilizáció, liberalizáció, intézményi átalakítás, privatizáció) utáni időszak politikai feladatai (Csaba 2000a:343).

tatási témák különböző új, divatos tudományágak határterületein vannak, ezek az új intézményi közgazdaságtan, az új politikai gazdaságtan, az új gazdaságföldrajz, hogy csak a legfontosabbakat említsem.

Mindezek ellenére az „endizmus” nézetem szerint nem a fejlődés-gazdaságtan megszűnését jelenti, hanem az egységes harmadik világ fogalmának, az általánosan alkalmazható felzárkózási modelleknek, bizonyos szintig a nemzeti szuverenitásnak a leáldozására utal. A globalizálódó és egyben differenciálódó világgazdaságban továbbra is szükség van a fejlesztéspolitikai beavatkozásokra, melyek mind a gazdasági hatékonyság, mind a társadalmi méltányosság szempontjait figyelembe veszik. Ezek egy interdiszciplináris, újradefiniált fejlődés-gazdaságtani háttér nélkül tudományos vákuumban alakulnak ki.

Hivatkozások

- Adelman, I. (2001): *Fallacies in Development Theory and Their Implications for Policy*. In: Meier, G. M. – Stiglitz J. E. (szerk.): *Frontiers of Development Economics*. Oxford University Press, Oxford, 103–134.
- Amin, S. (1976): *Unequal development: an essay on the social formations of peripheral capitalism*. Monthly Review Press, New York.
- Bauer, P. (1987): *Disregard of reality*. *Cato Journal*, 7. évf. 1. sz. (<http://www.cato.org/pubs/journal/cj7n1/cj7n1-3.pdf>; letöltés: 2005.03.07. 12:40)
- Chen, S. – Ravallion, M. (2004): *How have the world's poorest fared since the early 1980s?* World Bank Research Working Paper, 3341. sz. Washington.
- Collier, P. (1998): *Social Capital and Poverty*. World Bank Social Capital Initiative Working Paper, 4. sz. Washington.
- Csaba László (2000a): *A szovjet modell összeomlása és a rendszerváltás első szakasza*. In: Bara Zoltán – Szabó Katalin (szerk.): *Gazdasági rendszerek, országok, intézmények: bevezetés az összehasonlító gazdaságtanba*. Aula, Budapest, 327–360.
- Csaba László (2000b): *A rendszerváltás második szakasza – funkcionális áttételezés*. In: Bara Zoltán – Szabó Katalin (szerk.): *Gazdasági rendszerek, országok, intézmények: bevezetés az összehasonlító gazdaságtanba*. Aula, Budapest, 361–392.
- Csaba László (2005): *The New Political Economy of Emerging Europe*. 1., 4., 5. fejezet Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dorn, J. A. (1998): *Competing Visions of Development Policy*. In: Dorn, J. A. – Hanke, S. H. – Walters, A. A. (szerk.): *The Revolution in Development Economics*. Cato Institute, Washington D.C., 1–22.
- Emmanuel, A. (1972): *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*. Monthly Review Press, London.
- Harberger, A. C. (2001): *The View from the Trenches: Development Processes and Policies as Seen by a Working Professional*. In: Meier, G. M. – Stiglitz J. E. (szerk.): *Frontiers of Development Economics*. Oxford University Press, Oxford, 541–561.
- Hibbs, D. A. Jr. (2001): *The politicization of Growth Theory*. *Kyklos*, 54. évf. facs. 2/3. 265–286.
- Kornai J. (1999): *A rendszerparadigma*. *Közgazdasági Szemle*, 46. évf. 585–599.
- Krueger, A. O. ed. (2000): *Economic Policy Reform: The Second Stage*. The University Press, Chicago – London.
- Lányi Kamilla (2000): *Válság táplálta globalizáció I. Külgazdaság*, 44. évf. 4. sz. 4–24.
- Lal, D. (1998): *The Transformation of Developing Economies: From Plan to Market*. In: Dorn, J. A. – Hanke, S. H. – Walters, A. A. (szerk.): *The Revolution in Development Economics*. Cato Institute, Washington D.C., 55–74.
- Lewis, W. A. (1955): *The theory of economic growth*. George Allen & Unwin Ltd., London.

- Meier, G. M. (2001): *The Old Generation of Development Economists and the New*. In: Meier, G. M. – Stiglitz J. E. (szerk.): *Frontiers of Development Economics*. Oxford University Press, Oxford, 13–50.
- Mustó István (2004): *Development economics – development policies – Some remarks on concepts, applications and fallacies*. *Competitio*, 3. évf. 2. sz. 46–58.
- North, D. C. (1992): *Institutions, Ideology and Economic Performance*. *Cato Journal*, 11. évf. 3. sz. 477–488.
- Perroux, F. (1972): *Nemzeti függetlenség és kölcsönös gazdasági függőség*. KJK, Budapest.
- Prebisch, R. (1959): *Commercial Policy in the Underdeveloped Countries*. *The American Economic Review*, 49. évf. 2. sz. 251–273.
- Romer, P. M. (1994): *The Origins of Endogenous Growth*. *Journal of Economic Perspectives*, 8. évf. 1. sz. 3–22.
- Sen, A. (2003): *Fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Stöhr, W. B. – Taylor, D.R.F. (1981): *Development from above or below*. John Wiley & Sons Ltd, New York.
- Szentes Tamás (1999): *Világgazdaságtan – elméleti és módszertani alapok*. Aula Kiadó, Budapest, 551–722.
- Szentes Tamás (2002): *World Economics 1: Comparative Theories and Methods of International and Development Economics – A Historical and Critical Survey*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Todaro, M. P. – Smith S. C. (2003): *Economic Development*. Oxford University Press, Oxford.
- von Hayek, F. A. (1995): *Piac és szabadság*. KJK, Budapest.
- Waelbroeck, J. (1998): *Half a Century of Development Economics: A Review Based on the Handbook of Development Economics*. *World Bank Economic Review*, 12. évf. 2. sz. 323–52.
- Wallerstein, I. (1983): *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Gondolat, Budapest.
- Williamson, J. (1990): *What Washington Means by Policy Reform*. In: Williamson, J. (szerk.): *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?* Institute for International Economics, Washington, 7–20.
- Yusuf, S. – Stiglitz, J. E. (2001): *Development Issues: Settled and Open*. In: Meier, G. M. – Stiglitz J. E. (szerk.): *Frontiers of Development Economics*. Oxford University Press, Oxford, 227–268.